

tézkedéseket, viszont a török nyomás ellenére sikerült diplomáciai eszközökkel biztosítani a továbbfejlődéshez szükséges nyugodt körülményeket.

Ivan Zelko „A Vas és Zala vármegyei török uralom” címmel e tájegység közel száz esztendőn át tartó oszmán sanyargatását mutatja be; az oszmán hatalmi bázis megteremtését, a rendszeres adószedést, az ismétlődő rablótámadásokat, falu-felperzseléseket, rabszolgaságba hurcolásokat, váltságdíj-behajtásokat. Hangsúlyozza, hogy mindezt Nagykanizsa tartós oszmán birtoklása tette lehetővé.

Josef Breu tanulmányának a témája „A burgenlandi horvátok letelepítése a török háborúk következtében”. Bevezetőben felidézi az oszmán hadjáratok következtében fellépő jelentős népelemmozgásokat, amelyek vagy az Oszmán Birodalmon, illetve befolyási övezetén belüliek, vagy más területekre irányulóak voltak. U többiak közül még Mohácsot megelőzően a gyenge Bosznián keresztül Stájerországba, Karinthiába és Friaulba irányult a délszlávok távozása, e területekről csak szórványosan kerültek tovább a nyugat-magyarországi határterületekre. A XVI. századi erős létszámgyarapodás mögött az rejlik, hogy a Nyugat-Magyarországon birtokos Batthyány- és Erdőd-y-családnak Horvátországban és Szlavóniában is voltak birtoktestei és az ezekről való áttelepülést határozottan segítették. Ezt követően azt a kérdést elemzi a szerző, hogy eleve határöröknek szánták-e a letelepített horvátokat. Álláspontja szerint egyáltalán nem ez volt a helyzet, nem határvédelmi, hanem gazdasági szempontok érvényesültek.

Rudolf Kropf „Az uradalom török háborúk korabeli felépítése és fejlődése” című tanulmánya a XV. század végétől a XVIII. század elejéig tekinti át az egykori határ menti

Batthyány-uradalmak példáján a területre jellemző tendenciákat. Ezek alapján leszögezi, hogy az eddigi szakirodalom túlhangsúlyozza a török háborúk jelentőségét a terület gazdaságfejlődésében. Nézete szerint meghatározóak a XVI. és XVII. századi mezőgazdasági konjunktúra hullámai voltak, a mezőgazdasági termékeknek a tartósan hadszíntérré vált területen való fokozott kereslete befolyásolta döntően az uradalmak gazdálkodását.

Ehhez a témához csatlakozik *Zimányi Vera* „A török háborúk és a parasztok helyzete” című tanulmánya. Ugyancsak a Batthyány-uradalmak helyzetét elemezve kimutatja, hogy a majorságok számának csökkenése nem jelent feltétlenül lakosságcsökkenést, a pusztasodás pedig már a nagy török hadjáratokat megelőzően indult meg, és mindkettő mögött gazdasági indíttatású területi átrendeződés húzódott meg. Ezeknek a török háborúkkal való korábbi közvetlen összefüggésbe hozását tévesnek tartja.

Gerhard Seebach tanulmánya „A török háborúknak a kelet-ausztriai művészetekre gyakorolt hatása” címmel a keleti hatásnak a XVI—XVII. században való ausztriai jelentkezését vizsgálja a legkeletebbre fekvő örökös tartományok példáján.

Már a 11 tanulmány tartalmának rövid fellillantásából is nyilvánvaló, hogy hadtörténelmileg rendkívül fontos területre hívjuk fel a figyelmet. A számos új megközelítés és következtetés mellett külön növeli ezek megismerésének jelentőségét, hogy minden tanulmányt követően jegyzőkönyvszerűen következnek a vitákban elhangzott nézetek, támogató és ellenvélemények, valamint az ezekre adott szerzői válaszok.

Zachar József

RUDOLF KROPF (SZERK.)

TÜRKENKRIEGE UND KLEINLANDSCHAFT II.

Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege

Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 73. k.

(Eisenstadt, 1986. 386 o.)

Az 1984. szeptember 26—30. között megrendezett *Szalónaki Beszélgetések* (Schlaininger Gespräche) nevet viselő szokásos évi osztrák—magyar—délszláv történelem-tanácskozáson a résztvevők folytatták az egy esztendővel korábban megkezdett eszmecserét a török há-

borúknak az egykori Nyugat-Magyarország nyugati sávjára, a mai ausztriai Burgenlandra (Várvidékre) gyakorolt hatásáról. A Burgenländisches Landesmuseum díszesreter módon az e tanácskozáson elhangzottakat is sietett köteté formálva kiadni. Az egyes közlemé-

nyek hadtörténelmi vonatkozásaik miatt is feltétlenül figyelemre méltóak.

Hunyadi István demográfiai elemzést nyújt „Nyugat-Magyarország fejlődése a XVI. században, kitekintéssel a XVII. századra” című tanulmányában Sopron, Győr, Moson és Vas vármegyei források alapján. Következtetés-ként a szerző megállapítja, hogy ezek a vármegyék viszonylag kevesebbet szenvedtek a török háborúktól, és nem teljesen szakadtak el a nyugat-európai befolyástól. A fejlődés fő jellemzőjének azt tartja, hogy, mintegy gyarmati területként, nyersanyagszállítóná vált ez a térség, miközben egyúttal az ipari áruk felvevője lett. A továbbiakban eljut ahhoz a megállapításhoz, hogy a szőlőművelés és az állattenyésztés súlya miatt az életforma mégis viszonylag szabadabb volt. További következtetése szerint a városfejlődés viszont korlátozott maradt, és a polgárság nem erősödhetett meg. Befejezésül a szerző azt vizsgálja, hogy a lélekszám a kezdeti háborús következményű csökkenés után a természetes regenerálódás és a bevándorlás következtében miként nőtt.

„Batthyány Ferenc és Erhard von Polhaim határviszálya” címmel *Milan Kruhek* az 1524-ben Németújvár urává tett magyar arisztokratának a birtoktest nyugati határvonala kérdésében a szomszédos stájer földesúrral való összeitkőzését dolgozza fel. Elemzésében a szerző kimutatja, Batthyány helyzetét erősítette, hogy I. Ferdinánd megerősítette németújvári birtokában, sőt Rohonc és Szalónak urává is megette. A vizsály tényleges tárgya egy máig ismeretlen, horvátok lakta falu birtoklása volt „a német hegyekben”, ennek diszlokációját is megkísérli *Milan Kruhek*.

Varga J. János „A földesúri magánhadserg társadalmi átrétegződése a XVI.—XVII. században” című tanulmánya a nyugat-dunántúli családok példáján mutatja be a szervitorjelenséget: a kismemesi törekvést, hogy egyes arisztokraták familiárisává válhassanak és az ő képükben rendelkezhessenek a katonáskodni törekvő más nemesek, továbbá nemtelenek fegyveres erejével, akik hozzájuk hasonlóan ugyancsak a katonáskodásban keresték a társadalmi felemelkedés lehetőségét.

Hadtörténelmi szempontból is fontos, de eddig kevéssé figyelembe vett kérdéssel foglalkozik *Szigetváry Ferenc* „Kastély-gyógyszertárak Nyugat-Magyarországon a török háborúk idején” című közleménye. Bemutatja a monyorókeréki, németújvári és sárvári gyógyszerterát, és ezekkel állítja szembe a Vas vármegyei Batthyány-uradalmakon a gyógyszerellátást lehetővé tevő törekvéseket az általa feltárt gyógyszerterái leltárak alapján. További elemzésével eljut ahhoz a fontos következtetéshez, hogy az uradalmi gyógyszerterák nem csupán a kastélylakó arisztokrácia háziapatikájaként működtek, hanem jelentős szerepet ját-

szottak a területen állomásozó katonák gyógyászati ellátásában is.

Zimányi Vera „Az alsóparaszti réteg” című tanulmányában a rohonc—szalónaki Batthyány-uradalom jobbságában a XVI.—XVII. században bekövetkezett társadalmi mobilitást elemzi.

„A horvátországi és délnyugat-magyarországi vlachok a XVI. és XVII. században” címmel *Fedor Močanin* először azt tisztázza, hogy vlachok (oláhok) alatt „a Balkán romanizált őshonos népeiségeit” érti, „amelyek a szláv honfoglalás után visszahúzódtak a hegyekbe és ott többé-kevésbé szabad állattenyésztő- és pásztoréletet folytattak”. Ezt követően ismereti középkori területi elhelyezkedésüket, majd elemzi a tárgyalt területen való privilegizált helyzetüket. Befejezésül azzal a kérdéssel foglalkozik, miként vált a XVI. század végén Szlavóniában a vlach a határőr szinonimájává.

Rudolf Kropf tanulmánya „Uradalom és lakosság a török kor végén a szalónaki uradalom példáján” címmel helyi források alapján gazdasági-társadalmi elemzést nyújt a Batthyány-birtokon élőkre vonatkozóan.

„Művelődés és iskolaügy a három részre szakított Magyarországon” című dolgozatában *Borus József* az újabb magyar szakirodalom alapján áttekintést nyújt a délnyugat-magyarországi területtel kapcsolatosan a XVI.—XVII. század vonatkozásában.

Ehhez csatlakozik *Tóth István György* közleménye „Társadalmi rétegek — művelődési rétegek. Írástudatlanság és könyvkultúra a délnyugat-magyarországi térségben a XVI.—XVII. században” címmel. Önálló forrásfeltárás alapján bizonyítja, hogy a kétféle réteg egybeesett, míg a lakosság nagy része nem ismerte a betűvetést, egy kis hányada könyv-olvasó volt, ám a műveltség nem csupán születéstől, hanem érdeklődéstől, tehetségtől és szorgalomtól is meghatározott volt.

Ingeborg Schemper-Sparholz „Udvari díszítőművészet a nyugat-magyarországi térségben a XVII. században” című dolgozata az egyes arisztokraták anyagi műveltségét elemzi.

Ezt követi „A nyugat-magyarországi városi műveltség a XVI.—XVII. században” címmel *Bariska István* közleménye, amelyben Kőszeg és Sopron példáját vizsgálva jut el következtetéseihez.

Ha az eddigi művelődéstörténeti írásokból nagy sajnálatunkra hiányzott a hadtörténelmi aspektus, annál nagyobb örömmel hívjuk fel a figyelmet *Wolfgang Meyer* közleményére. „A török háborúk és térképek” címmel irányítja az érdeklődést a térképre, mint információhordozóra. Bemutatja, hogy kortárs térképeken miként jelentek meg a hadszíntér eseményei. Ehhez a Burgenländisches Landesmuseum térképgyűjteményében levő ritkasá-

gokat használja szemléltetésként, így egyúttal ösztönzi az olvasót tanulmányozásukra is. Ennek megkönnyítésére számos fontos információt közöl közleménye végén.

Befejezésül *Franz Otto Roth* „A XVII. századi történelmi Stájerország” címmel a kutatási kérdésekre, megközelítési módokra hívja fel a figyelmet, miközben a kis térségek kutatás-módszertanába vezeti be az olvasót.

Úgy véljük, a 12 közlemény feltétlenül méltó a magyar hadtörténészek figyelmére. Számos új megközelítéssel, sok új gondolattal találkozhatunk, és ezek bizonyára ösztönzően hathatnak, továbbgondolkodásra ösztönözhetnek, esetleg új kutatásokra indíthatnak. Mindezt elősegíti még az is, hogy ezúttal is csatlakozik valamennyi publikációhoz az eredetileg elhangzott variáns teljes vitaanyaga.

Z. J.

F. KISS ERZSÉBET

AZ 1848—1849-ES MAGYAR MINISZTERIUMOK

A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság és hivaltörténet, 7.

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 650 o.)

— Már megint egy könyv negyvennyolcraól — fanyaloghat az olvasó. — Mit lehet még kutatni ezen a két éven?

És mi újat lehet még róla leírni?

E korszak kutatói, kimondva vagy kimondatlanul, bizonyára többször szembekerültek már e kérdéssel az olvasók egy részétől. E monográfia láttán (nem olvastán) az olvasók ezen része ismét fel fogja tenni e kérdést. Holott ez a mű is azt bizonyítja, hogy 1848—1849 kutatásában még mindig rengeteg a megoldatlan kérdés, az ismeretlen, félig, vagy rosszul ismert terület (a „fehér folt” kifejezést hagyjuk meg az újabb korok kutatóinak).

F. Kiss Erzsébet, az Országos Levéltár munkatársa ugyanis e kötetben nem kevesebbre vállalkozott, mint az 1848—1849-es magyar államszervezet csúciszerveinek bemutatására, a minisztériumok működésének leírására. Ezen belül a kötet szinte részletekig menően pontos és aprólékos képet rajzol az egyes minisztériumok ügyviteléről, feladataik köréről, a hatásköri átfedések okozta problémákról és az ezek kiküszöbölésére tett kísérletekről. Az egyes minisztériumok és az egész kormányzati rendszer esetében felvázolja azok XVIII—XIX. századi előzményeit, az örökség okozta funkcionális zavarokat is beleértve. A kötet közel egynegyede pedig az 1848—1849-es magyar minisztériumok legfontosabb hivatalnokainak névsorát, életrajzi adatait és 1848—1849-es működésük és hivatali előrehaladásuk legfontosabb tudnivalóit tartalmazza, betűrendes sorrendben. A több mint 300 tételből álló bibliográfia és forrásismertetés pedig 1848—1849 hivaltörténetének eddig legteljesebb könyvészeti és levéltári „katalógusát” foglalja magában.

A hivatal- és kormányzattörténet valószínűleg egyike a legszélesebb körű történelmi tájékozottságot igénylő ágaknak. A szerzőnek tisztában kell lennie a politikai történet fő vonalaival, értenie kell a közjoghoz, pénzügyi és közigazgatási kérdésekhez, hadtörténelmhez, kulturális és egyházi kérdésekhez. Természetes tehát, hogy a szerző nem mélyedhetett el minden egyes kérdéskörben a részletek teljes feltárásiáig, de a kötet így is igen egyenletes színvonalat képvisel, nagyobb elvétésekre ritkán talál, bizonyos fejezetek kidolgozása pedig a legjobb történetírói kvalitásokról árulkodik. E szempontból különösen a belügyminisztérium és a pénzügyminisztérium működéséről szóló fejezeteket kell kiemelnünk.

Az első fejezet az felelős kormányról szóló 1848-as törvény előzményeit, létrejöttét és tartalmát elemzi. Ezen belül az első alfejezet az 1848 előtti kormányzati rendszer szerkezetét és működését ismerteti. A második, eszmétörténelmi jellegű alfejezet a felelős kormányzás törvénybe iktatásának előzményeiről szól, bemutatva azt a szivós és némi jogi csúrés-csavarástól sem mentes küzdelmet, amelyet a magyar reformellenzék tagjai azért folytattak, hogy Magyarország polgári átalakulása törvényes úton, a jogfolytonosság fenntartásával menjen végbe. Ismerteti a reformellenzék legfontosabb célkitűzéseit, s röviden ugyan, de kitér a centralisták és a Kossuth vezette szárny közötti nézetkülönbségekre is. A harmadik, eseménytörténelmi jellegű alfejezet a felelős kormány törvénybe iktatását ismerteti, Kossuth 1848. március 3-i felirati beszédétől az 1848. III. törvénycikk elfogadásáig. A szerző utal arra is, hogy itt nem csak a magyar reformellenzék és a bécsi udvar közötti nézetel-